

İSKENDERUN HÜKÜMET KONAĞI'NIN DÜNÜ ve BUGÜNÜ

The Past and Present of the Iskenderun Government Office Building

Müge ÇİFTYÜREK¹

Özet

1839 Tanzimat reformlarıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nin idari, hukuki, sosyal ve ekonomik alanlarında dış dinamiklerin etkisiyle köklü değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. Bu değişimin etkileri, mimarlık ortamına da yansımış ve Osmanlı yerleşimlerinde daha önce örneği görülmemeyen yeni ve farklı yapı türleri ortaya çıkmıştır. Vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde hükümet konağı, belediye dairesi, karakol, hapisane, hastane, okul, telgrafhane, fabrika, otel, lokanta ve tiyatro gibi yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Özellikle hükümet konakları, devletin gücünü ve temsilini vurgulayan birer simge yapı olarak pek çok merkezde odak noktası haline gelmiştir. İskenderun'da da inşa edilen hükümet konağının ilk nüvesinden günümüze kadar geldiği süreç içerisindeki durumu, çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Arşiv kaynakları ve fotoğraflardan hareketle, İskenderun hükümet konağının inşa süreci, keşif defteri ve mimari özellikleri belirlenmiştir. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli bir liman kenti olan İskenderun'un sahilinde, 1866, 1879 ve 1883 yıllarında bir hükümet konağı ve bitişğinde telgrafhane inşa edilmesi hususunda izin istenerek konağın planıyla keşif defteri hazırlanmış; fakat bazı gerekçelerden dolayı reddedilmiştir. Hükümet konağının inşasına ancak 1884-1885 yıllarında başlanabilmektedir. İki katlı yapının "U" plan şemasında tasarlandığı ve yalın bir cephe düzenlemesine sahip olduğu görülmektedir. Fransız mandası döneminde (1920-1936) ise hükümet konağının durumu kadastro haritasında tespit edilebilmektedir. Günümüze kadar ihtiyaca yönelik yapılan birtakım onarımlar, konağın mimarisinde değişikliklere neden olmuştur. Ancak yapının plan düzeni genel hatlarıyla korunabilmektedir. 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli 7,7 ve 7,6 şiddetindeki depremler, Hatay'da büyük bir yıkıma yol açmıştır. Bölgedeki pek çok kültürel mirasımız da ya hasar görmüş ya da yıkılmıştır. İskenderun ilçesinde bulunan hükümet konağı ise söz konusu depremlerden etkilenmeden ayakta kalmıştır. İster

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, msati@mku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2209-0943, Hatay/TÜRKİYE.

doğal ister beşeri faktörlerin etkisiyle olsun tarihi varlıklarımızın yitip gitmemesi adına yapının belgelenmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla çalışmada, İskenderun Hükümet Konağı'nın dünden bugüne tarihi ile mimari özelliklerine değinilmiş ve Osmanlı kamu yapıları çalışmalarına katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hükümet Konağı, İskenderun, Fransız Mandası, Kültürel Miras, Deprem

Abstract

With the 1839 Tanzimat reforms, radical changes and transformations occurred in the administrative, legal, social and economic fields of the Ottoman Empire with the effect of external dynamics. The effects of this change also affected the architectural environment and in the Ottoman settlements, new and different types of buildings emerged, whose examples were not seen before. Buildings such as government office buildings, municipal offices, police stations, prisons, hospitals, schools, telegraph offices, factories, hotels, restaurants and theaters have been started to be built in the provinces, sanjaks and township centers. In particular, government office buildings have been the focal point in many centers as landmarks emphasizing the power of the states. The state of the government office building in Iskenderun, from the first construction to the present, is the subject of the study. Based on archival sources and photographs, the construction process, discovery book and architectural features of the Iskenderun government office building were determined. In 1866, 1879 and 1883, permission was requested to build a government office building and a telegraph office next to it on the coast of Iskenderun, which was an important port city since the second half of the 19th century. Discovery book was prepared with the plans of the government office building. However, it was rejected for some reasons. The construction of the government office building started in 1884-1885. It is seen that the two-storey building was designed in a "U" plan and has a plain facade. During the French mandate period (1920-1936), the situation of the government office building can be determined on the cadastral map. Necessary repairs made to date have resulted in changes in the architecture of the government office building. However, the plan of the building was preserved in general terms. The 7,7 and 7,6 magnitude earthquakes that occurred in Kahramanmaraş on February 6, 2023 caused great destruction in Hatay. Many of our cultural heritages in the region have been damaged or destroyed. The government office building in Iskenderun stands without being affected by these earthquakes. It is important to document the building in order not to lose our historical assets, whether due to natural or human factors. Therefore, in this study, both the history and architectural features of the Iskenderun government office building from past to present are mentioned and it is aimed to contribute to the studies of Ottoman public buildings.

Keywords: Government Office Building, Iskenderun, French Mandate, Cultural Heritage, Earthquake

Giriş

Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti'nin büyük bir dönüşüm sürecini yaşadığı ve modernleşme adımlarını attığı bir dönem olmuştur. 19. yüzyılda gerçekleşen bu dönem, Osmanlı'nın Batı karşısında geri kalmışlığını fark etmesi sonucunda başlatılan yenilikçi politikalarla nitelendirilmiştir. Zira Tanzimat'ın getirdiği reformlarla birlikte hukuk, eğitim, sosyal, ekonomi, siyasi gibi birçok alanda dış dinamiklerin etkisiyle köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişimin etkileri, mimarlık ortamına da yansımış ve Osmanlı kentlerinin mekânsal yapısında yeni ve farklı yapı türleri ortaya çıkmıştır. Yerleşimlere hükümet konağı, belediye dairesi, karakol, hapishane, hastane, okul, telgrafhane, fabrika, otel, banka, istasyon, yangın ve saat kuleleri gibi yapılar dâhil olmaya başlamıştır. 19. yüzyılda, modernleşme sürecinin bir parçası olarak çağın ihtiyaçları doğrultusunda inşa edilen bu yapı türleri, Osmanlı klasik mimari repertuvarının dışında yer alan örneklerdir (S. Aktüre 1985: 896; İ. Tekeli 1985: 881; S. Aktüre 1987: 98; A. Ertuğrul 2009: 295-303; Y. Avcı 2017: 18; N. Yazıcı Metin 2019: 21-22). Özellikle devletin gücünü ve temsilini vurgulayan hükümet konakları, pek çok kentte odak noktası haline gelmiştir.

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde idari faaliyetlerin yürütüldüğü ayrı binaların olmadığı bilinmekle birlikte çeşitli merkezlere atanan yöneticiler, kendileri için kiralanan konaklarda hem devletin işlerini görmüşler hem de ikamet etmişlerdir. Tanzimat'ın ilan edilmesinden sonra ise resmi taahhütlerin yerine getirilmesi ve modern idari düzene uygun olarak faaliyetlerin sürdürülmesi için hükümet konağı denilen ayrı binalar inşa edilmiştir (G. Birkan ve vd. 1984: 3-4; A. Batur 1985: 1056; S. Aktüre 1985: 896; A. Ertuğrul 2009: 296-297; Y. Avcı 2017: 17-18; N. Yazıcı Metin 2019: 30). Hükümet konaklarının bünyesinde adliye, zabtiye, hapishane, bayındırlık, ziraat, ticaret, eğitim, posta, telgraf gibi çeşitli birimler yer almıştır. Zamanla bu birimler için bağımsız binalar yapılarak konaklardan ayrıştırılmıştır. Nitekim hükümet konakları, çevresinde gelişen farklı işlevli mimari öğelerle beraber kentlerin fiziki dokularında yeni bir simge ve çekim noktası meydana getirmiştir (G. Birkan ve vd. 1984: 5; İ. Tekeli 1985: 881; Y. Avcı 2017: 18; N. Yazıcı Metin 2019: 216). 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren karşımıza çıkan ve bilhassa II. Abdülhamid döneminde inşası yoğunlaşan hükümet konakları, başkent İstanbul başta olmak üzere Anadolu'da vilayet, sancak, kaza merkezlerinde, liman, istasyon ve hac yolu güzergâhı üzerindeki kentlerde ve diğer Osmanlı coğrafyasında kendisini göstermiştir (Y. Avcı 2017: 234; N. Yazıcı Metin 2019: 13, 32). Böylelikle Tanzimat reformlarıyla ortaya çıkan modern yönetici merkez olgusunun imparatorluğun her yerine ulaşmasını sağlamak ve devletin gücü ile otoritesini hükümet konaklarıyla temsil edilebilir kılmak amaçlanmıştır (S. Aktüre 1985: 896; Y. Avcı 2017: 22-23; N. Yazıcı Metin 2019: 32). Bu bağlamda, bir liman kenti olan İskenderun'da da hükümet konağı inşasına lüzum görülmüştür.

İskenderun'un sahip olduğu stratejik konumu ve doğal limanıyla, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli bir kent konumuna geldiği ve gelişme sürecine girdiği görülmektedir (N. Ürkmez 2012: 455; C. Nalça 2018: 37; İ. Kalaycı 2020: 123-125). Bu duruma paralel olarak kentte bayındırlık ve imar faaliyetleri hız kazanmıştır. 19. yüzyıl sonlarına doğru, İskenderun-Halep yolunun inşası ve 1913'te İskenderun'un tali bir hatla Bağdat demiryoluna bağlantısı kentin ulaşım imkânlarının ve ticaret hacminin geliştirilmesi yönünde olmuştur (M. Tuncel 2000: 581; S. Tozlu 2004: 365; M. Beşirli 2004: 211; N. Ürkmez 2012: 457; V. Çabuk 2022: 304). 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, kentin yerleşim alanının büyüdüğü, yapı faaliyetlerinin ve çeşitliliğinin arttığı anlaşılmaktadır (N. Ürkmez 2012: 60; C. Nalça 2018: 54). Ancak İskenderun'un çevresini saran bataklıklar, kentsel dokunun gelişmesinde büyük bir engel teşkil etmiştir. Bu yüzden bataklık sorununun ortadan kaldırılması için uzun süre mücadele verilmiştir. Bir yandan ise kentte sokak ile cadde düzenlemeleri yapılmış, yeni yerleşim alanları açılmış, konutlar ve idari, askeri, dini, ticari, eğitim, sağlık gibi alanlarda yapılar inşa edilmiştir (N. Ürkmez 2012: 455-456; C. Nalça 2018: 38-56; İ. Kalaycı 2020: 55). Batıda Akdeniz ve doğuda Amanos Dağları arasında konumlanmış olan kent, kıyı şeridinde yoğun bir yerleşim sahasına sahipken, zamanla kıyı ve çevresinden iç kesimlere doğru gelişim göstermiştir. Bataklıkların yoğun olmadığı kıyı şeridinde yer alan hükümet konağı etrafında, idari ve ticari yapılaşma hâkim olmuştur (C. Nalça 2018: 56).

1920-1936 yılları arasında Fransız manda yönetiminde kalan İskenderun'un kentsel planlaması üzerine yapılan çalışmalar yoğunluk kazanmıştır (İ. Aslanoğlu 2001: 90; Y. Duran 2007: 170; C. Nalça 2018: 97; V. Çabuk 2022: 318). 1926-1928 yılları arasında İskenderun kent merkezinin kadastral haritaları hazırlanmıştır (M. Tuncel 2000: 581; C. Nalça 2018: 104). İskenderun'un muzdarip olduğu bataklıkların kurutulması üzerine bir komisyon kurulmuş ve bu soruna temizleme çalışmalarıyla kalıcı çözümlerde bulunulmuştur (Ü. F. Açıkgöz 2008: 122-123; C. Nalça 2018: 102-103). Kentte meydanlar, geniş caddeler, parklar ve yeşil alanlar oluşturulmuş, nüfusun artmasıyla birlikte iskân sahası daha da genişlemiştir. Osmanlı döneminde inşa edilen yapılar onarılarak kullanılmaya devam edilirken yeni imar faaliyetlerine de girilmiştir. Hükümet konağının yer aldığı kıyı şeridi ve çevresi, manda yönetimi sürecinde yapılan adliye binası, banka, karakol, konsolosluklar, otel ve ticari türden yapılarla çekim noktası olgusunu sürdürmüştür (İ. Aslanoğlu 2001: 90-91; Y. Duran 2007: 170-175; Ü. F. Açıkgöz 2008: 130-132; C. Nalça 2018: 97-145).

Günümüze kadar ulaşan, proje aşamasında kalmış olan veya çeşitli nedenlerden dolayı yok olup Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde tespiti yapılabilen hükümet konakları, farklı disiplinler tarafından ele alınan yayınlara konu olmaktadır. İskenderun'da da karşımıza çıkan hükümet konağının ilk nüvesinden günümüze kadar geldiği süreç içindeki durumu, çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli

7,7 ve 7,6 şiddetindeki depremler, Hatay'da büyük bir yıkıma neden olmuştur. Bölgedeki birçok kültürel mirasımız ya hasar görmüş ya da yıkılmıştır. Hatay'ın İskenderun ilçesinde bulunan hükümet konağı ise söz konusu depremlerden etkilenmeden ayakta kalmıştır. Bu nedenle doğal veya beşerî faktörlerin etkisiyle olsun kültürel varlıklarımızın yitip gitmemesi adına yapının belgelenmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla çalışmada, İskenderun Hükümet Konağı'nın dünden bugüne tarihi ile mimari özelliklerine değinilerek yapı belgelenmiş ve Osmanlı kamu yapıları çalışmalarına katkı sağlanmıştır.

1. İskenderun Hükümet Konağı

1.1. İnşa Süreci

1866 tarihinde, İskenderun'da hükümet konağı ve telgrafhane bulunmadığından senelik olarak bazı binaların kiralandığı ve bu yerlerin kapasitesinin yetersiz geldiği gerekçesiyle söz konusu yapıların inşa edilmesi istenmiştir. Böylece hem hazinenin daima tasarruf edeceği hem de yerli ve yabancı tüccarlar tarafından ticaret yapmaya elverişli olan İskenderun'da bu türden dairelerin vücuda gelmesinin münasip görüneceği bildirilmiştir. İskenderun iskelesinde inşa edilmek üzere bir hükümet konağı ve bunun bitişiğinde üç odadan ibaret telgrafhanenin keşif defteri ve resmi yani basit bir çizimi hazırlanmıştır. Keşif defterinde, hükümet konağı ve telgrafhane için gerekli olan yapı malzemelerinin miktarları, fiyatları ve masraflarının bir dokümanı çıkarılmıştır. Buna göre temel için taş ve kazıklar, duvarlarda taş, bağdadi veya duvar aralarına yerleştirmek için ufak taş, pencere ile kapılara köşe taşı, bağdadi için kırık, döşeme, kapı ve tavanlara tahta, kiremit altına koymak için kara dal, ağca ağaç merteği ve tahta, tavan için hezen tabir olunan sütun, kiremit, kireç, kum, mih, kazma, kürek, kapılara kilit gibi malzemelerin listesi çıkarılmış ve bu işte çalıştırılacak olan yapıcı, amele, neccar, bıçakçı ücretleri belirlenmiştir. Hükümet konağının 40.113 kuruş, telgrafhanenin 32.145 kuruş masrafla inşa edilebileceği, toplamda 72.259 kuruşa ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. Fakat Hazine-i Celile'nin inşaat masraflarını karşılayacak gücünün olmamasından dolayı şimdilik bu binaların inşasından vazgeçilmesi istenmiştir (BOA, MVL., 1059/95).

1879 tarihinde, Galip Paşa, eski komiser Mazhar Paşa ve Noryan Efendi tarafından İskenderun'da bir hükümet konağının inşası hususunda tekrar girişimde bulunulmuştur. Önemli bir konumda yer alan İskenderun'un müdürlük tarzında idare olunurken birinci sınıftan bir kasaba haline geldiği, fakat burada hükümet konağı, telgrafhane, belediye dairesi memurlarına ve zaptiye askerlerine ait bir mahal olmadığından bazı hanelerin kiralandığı dile getirilmiştir. Senelik kirası 10.000 kuruş olan bu dört mahali içine alacak yeni bir konağın yapılması, Hükümet-i Seniyye'nin itibarına yakışır olacağı ve hazinenin her sene vermekte bulunduğu kira masrafından kurtaracağı belirtilmiştir. Bununla beraber, İskenderun iskelesi civarında temizlenmesi düşünülen bataklıkların ortadan kaldırılma-

sı ve Halep'e kadar bir yol yapılması halinde kentin birkaç kat daha büyüyerek mutasarrıflığa dönüşebileceğinden söz edilmiştir. Bu bağlamda, İskenderun'da şu haliyle bile on iki konsolosluğun yer almasına karşılık Hükümet-i Seniyye namına bir binanın olmayıp devletin haneleri kiralaması nahoş karşılanmıştır. Masraf konusuna gelindiğinde ise Kamil Paşa zamanında İskenderun iskelesinde bir hükümet konağı inşasının düşünülerek keşif ve çiziminin yaptırıldığı ve masraflarının yaklaşık 150.000 kuruş bulunduğundan bahsedilmiştir. İane yani yardım yoluyla toplanan mevcut 20.000 kuruştan başka devletten 130.000 kuruş alınması halinde konağın inşaat masraflarının karşılanabileceği ve eğer bu meblağ hazineye bir yük görünüyorsa İskenderun'da miriye ait arsaların satışından elde edilecek gelirlerle bina inşasının mümkün olacağı açıklanmıştır. İnşaat mevsiminin geçmeden gerekli meblağın sarfına müsaade istenmiştir (BOA, ŞD. 2216/37).

1880 tarihinde, Şura-yı Devlet'in Galip Paşa, Mazhar Paşa ve Noryan Efendi tarafından ortak yazılan tahrirata verdiği cevapta, inşa edilecek hükümet konağının keşif defteri ile resminin gönderilmediğini ve miriden satılacak arsaların kıymetiyle ne gibi yerler olduğunun açıklanmadığını bildirerek Halep Vilayeti'nden ilgili evrakların gönderilmesini talep etmiştir (BOA, ŞD. 2216/7). Bunun üzerine İskenderun Hükümet Konağı'nın keşif defteri ve resmi yeniden takdim kılındığı gibi satılacak arsaların denizin çekilmesiyle meydana çıkan yerler olduğu ve kıymetinin 27.000 kusur kuruştan ibaret bulunduğu ifade edilmiştir. Yeniden yapılan keşif neticesinde ise 173.000 kuruş masraf çıkarılmıştır (BOA, ŞD. 2216/37). Osmanlı Devleti tarafından İskenderun'da konu hakkında araştırma yapmak için gönderilen Bekir ve Sait Paşalar, düşünce ve görüşlerini de aktarmışlardır. Onlara göre, on bir kazayı kapsayan Halep sancağında, münasiplerinin ayrılmasıyla bir sancağın daha meydana getirileceği ve İskenderun'un merkez sancak kabul edilmesi halinde canlanacağı ve bayındır hale geleceği belirtilmiştir. Çünkü İskenderun kasabasının işlek ticaret limanına sahip olması ve günden güne büyümesi, kentte bir kaymakamlığın vücuda getirilmesini önemli kılmıştır. Bekir ve Sait Paşalar, İskenderun'un ayrı bir sancak olarak kabul edilebileceğini vurgulayarak yeniden tahsisi gerekli görülen masraflar için bütçede karşılık bulmasını zikretmişlerdir (BOA, ŞD. 2216/37). Ancak 1881 tarihinde, Şura-yı Devlet, Halep Vilayeti'ne yazdığı tahriratta, hükümet dairesi masraflarının evvelki keşfinde 150.000 kuruş tahmin edilirken yeniden yapılan keşif sonrasında 173.000 kuruşa çıkarılmış olduğundan meblağı çok fazla bulmuştur. İskenderun'un sahilde yer alması sebebiyle malzemenin ucuz fiyatla tedariki ve masrafların ucuzlatılmasının mümkün olacağı düşünülmüştür. Miri malı ve kıymetli birtakım arsaların yerli ve yabancı kişilere satılmasının ileride devletin inşa etmek istediği binalara yer sıkıntısı oluşturacağı görüşü beyan edilmiştir. Konağın inşası için gerekli olan sermayenin halk tarafından verilecek yardımlarla elde edilmesi uygun görülmüştür. Bunun yanında Şura-yı Devlet, İskenderun'daki bataklıkların imhasına ve Halep'e kadar uzanan caddenin açılmasına teşebbüs edilmiş midir, İskenderun'un kazadan sancak merkezine dönüştürülmesi halinde inşa edilmek istenen hükümet konağı, liva

heyetini kapsayabilecek mi, sahilden satılacak arsaların arkasında ne gibi makul yerler vardır ve bu yerler kişilere mi, miriye mi aittir veya terk olunmuş sıradan yerler midir ve üzerinde bina var mıdır gibi birtakım sorulara cevap verilmesini istemiştir. Neticede, devletin öne sürdüğü gerekçelerle İskenderun Hükümet Konağı'nın inşasına başlanamamıştır (BOA, ŞD. 2216/37).

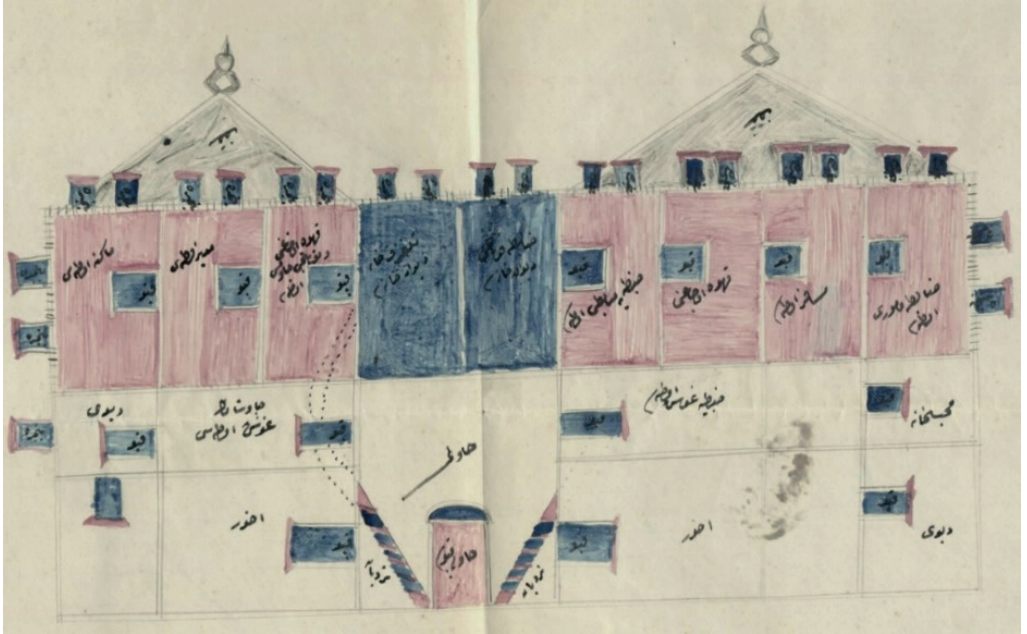
1883 tarihinde, Halep Vilayetince İskenderun'da hükümet konağının gerekli olduğuna dair bir girişimde daha bulunulmuştur. İskenderun'da devlete ait bir hükümet konağının bulunmaması nedeniyle senelik 14.000 kuruşa bazı binaların kiralandığından söz edilmiştir. Oldukça harap vaziyette olan bu binalarda ise gerek memurların gerekse zaptiye askerlerinin kış mevsiminde barınamadıkları ve hükümet memurlarının böyle harabelerde bulundurulmasının mahcubiyete sebep verdiği vurgulanmıştır. Ardından İskenderun'un Bahr-i Sefid'in en meşhur iskelelerinden olup Irak, İran, Kürdistan, Suriye ve kısmen Anadolu'nun kapısı olduğu ve yabancı devlet memurlarının, seyyahların ve tüccarların geçiş güzergâhında bulunduğu ifade edilerek böyle bir mevkide hükümet konağının olmamasının yakışıksız kalacağı söylenmiştir. İçinde bulunulan sene ile gelecek senenin kiralari ve daha önceden hükümet konağı için yardım yoluyla toplanan 19.000 kuruş birleştirilerek ortaya çıkan 47.000 kuruşla bina inşasına başlanabileceği beyan edilmiştir. Bu meblağ yetmeyecek olursa hükümete ait arsalarından birkaçının kıymeti bedelinde satılması istenmiştir. Şura-yı Devlet ise zikr edilen konağın inşasının lüzumlu olduğunu ancak inşaat ve tamir masrafları 5.000 kuruştan fazla olan binaların evvelki keşif defteri ve resminin gönderilmesinin ebniye nizamnamesi gereği olduğunu ve bunların gönderilmediğini, iki senelik kiranın konak inşaatına harcanmasının münasip olmayacağını, hükümetle ilgili bina için halktan yardım alınmamasını ve halk tarafından yardım veriliyor ise mektep, hastane gibi binalara harcanmasını belirtmiştir (BOA, ŞD. 2218/28).

İskenderun'da hükümet konağının inşasına başlanıldığı 1884-1885 tarihli Halep Vilayeti Salnamesi'nden öğrenilmektedir. Salnameye göre Hükümet-i Seniyye'ye masraf olmayacak surette İskenderun'da mükemmel bir hükümet dairesinin inşasına başlanılmış olduğu bildirilmektedir (Halep Vilayeti Salnamesi, 1302, s. 208).

1.2. Dünden Bugüne Mimarisi

İskenderun'un kıyı şeridinde inşa edilen hükümet konağının 1866 tarihli arşiv vesikasında, ölçeksiz basit bir çizimi mevcuttur (Görsel 1). Bu çizimin minyatür tarzında yapıldığı görülmektedir. Ortadaki avluyu üç yönden çevreleyen kütleler, "U" plan şemasını ortaya çıkarmıştır. Söz konusu şemanın ana kütlelerinde yan yana sıralanmış dikdörtgen dokuz mekân yer alırken iki ucuna yerleştirilen diğer kütlelerinde ikişerden dört mekân bulunmaktadır. Her bir mekânın üzerine hangi işlevde olduğu yazılmıştır. Buna göre hükümet konağının bir kısmı zaptiye bir kısmı da telgrafhane birimlerine ayrılmıştır. Zaptiye biriminde; zabıta konağı

divanhanesi, zabtiyye zabiti odası, kahve ocağı, misafir odası, zabıta memuru odası, zabtiyye koğuş odası, mahbushane, depo ve ahır yer almaktadır. Telgrafhane biriminde; telgrafhane divanhanesi, kahve ocağı ve nöbetçi çavuş odası, müdür odası, makine odası, çavuş koğuş odası, depo ve ahır bulunmaktadır. Odaların dikdörtgen pencereleri dışarıya, kapıları da odalara taşıntılı yapılarak çizim kurallarına aykırı bir şekilde ele alınmıştır. Avluya açılan kapının iki yanında yer alan merdivenler ile yapının iki katlı olduğu gösterilmek istenmiştir. Çizimde sakf olarak belirtilen hükümet konağının kırma çatısı ise alemle sonlandırılmıştır (BOA, MVL., 1059/95).

Görsel 1: İskenderun Hükümet Konağı Planı (BOA, MVL., 1059/95)

II. Abdülhamit Han'ın Yıldız Albümlerinde bulunan İskenderun Hükümet Konağı'na ait üç fotoğrafta yapının mimarisine ilişkin özgün bilgiler edinilmektedir. Birinci ve ikinci fotoğraflarda (Görsel 2-3), yapının avlu cephesi görülmektedir. Üçüncüsü ise binanın batı cephesi ile denize bakan kuzey cephesini göstermekle birlikte daha uzaktan çekilmiş bir fotoğraftır (Görsel 4). Bu fotoğraflardaki hükümet konağı, yukarıda bahsedilen "U" plan şemasıyla örtüşmektedir. Simetrik kuruluşuyla dikkati çeken yapının avlusunu kuzey, doğu ve batıdan iki katlı kütleler sınırlandırır. Fakat doğu ve batı kütlelerin uç kısımları tek katlıdır. Yapının avlu cephesinde herhangi bir revak veya koridor düzenlemesi bulunmamaktadır. Kuzeydeki ana kütlelerin orta aksında, üç gözlü yuvarlak kemer açıklığıyla cepheye yansımış bir geçit ve iki kollu simetrik merdiven yer alır. Merdiven doğrudan birinci katın iç mekânına ulaşır (Görsel 2-3). Konağa ait üçüncü fotoğrafta, geçitin denize bakan kuzey yöndeki avluyla irtibatlı olduğu görülür. Yine üçüncü fotoğrafa bakıldığında, batı kütlelerinin kuzey kütle ile birleştiği kısımda, beden du-

varlarında dışarıya taşıntı yaptığı seçilebilmektedir. Kuzey kütenin de orta ve kenar akslardaki beden duvarları dışarıya taşırılmıştır. İçte kalan girintilere ve orta akstaki taşıntıya balkonlar yerleştirilmiştir (Görsel 4). Ayrıca doğu ve batı kütlelerin avluya bakan cephesinde ve kuzey kütenin batı cephesinde de birer balkon bulunur. Yapı oldukça yalın bir cephe kurgusuna sahip olup Neo-klasik üslubun özelliklerini yansıtmaktadır. Cephelerdeki pencere ve kapı gibi elemanların dizilişinde simetriklik hâkimdir. Üçüncü fotoğrafta, iki kat arasındaki ayrımanın silmeyle belirginleştirildiği fark edilmektedir. Ancak bu kat silmesine avlu cephesinde yer verilmemiştir. Beden duvarları profilli parapet duvarıyla sonlandırılmıştır. Kıрма çatı ise parapet duvarı arkasına gizlenmiştir.

Görsel 2: İskenderun Hükümet Konağı
(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 90439/0048)

Görsel 3: İskenderun Hükümet Konağı
(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 90411/0090)

Görsel 4: İskenderun Hükümet Konağı
(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 90439/0047)

1913 ve 1920'li yıllara ait olduğu belirtilen iki kartpostalda (G. Yılmaz 2019: 108; C. H. Tülün 2021: 88; O. Köker 2019: 119), İskenderun Hükümet Konağı'nın mimarisinde meydana gelen değişiklikler takip edilebilmektedir. 1913 tarihli kartpostalda, kuzey ve batı kütlelerde herhangi bir değişiklik bulunmazken doğu kütlelerinin ucundaki tek katlı birimin iki katlı duruma getirildiği ve önüne, avludan bir merdivenle bağlantı sağlanan küçük revak ilave edildiği görülmektedir (Görsel 5). 1920'li yıllara ait kartpostalda ise batı kütlelerinin de doğu kütle gibi iki katlı düzene dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır (Görsel 6). Bu bağlamda, tek katlı birimleri bünyesinde barındıran ve simetrik olan doğu ve batı kütleler, farklı tarihlerde tadilat geçirerek bütününde iki katlı vaziyete geldiği sonucu çıkarılabilir.

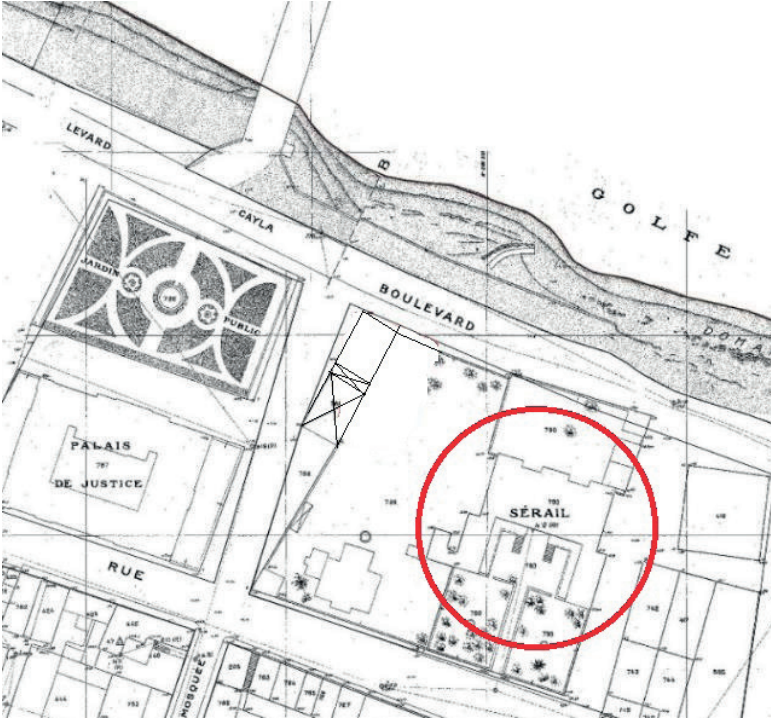

Görsel 5: İskenderun Hükümet Konağı, 1913 Tarihli Kartpostal (G. Yılmaz 2019: 108)

Görsel 6: İskenderun Hükümet Konağı, 1920'li Tarihler Ait Kartpostal (O. Köker 2019: 119)

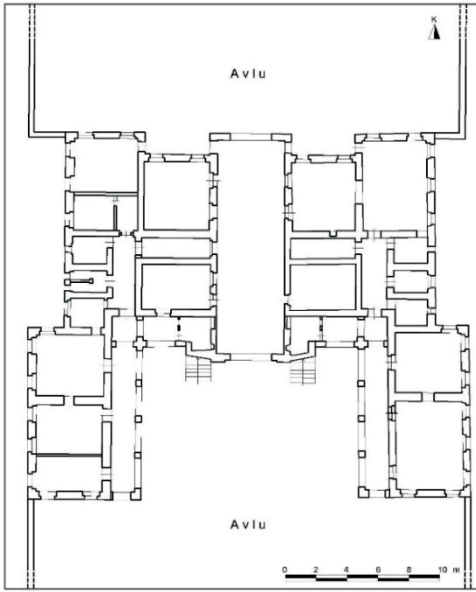
Fransız manda döneminde, 1926 yılında, İskenderun Hükümet Konağı'nın onarım geçirdiği ifade edilmektedir (Ü. F. Açıkgöz 2008: 135). Zira 1928 tarihli Fransız kadastro haritasında, yapının sözü edilen “U” tasarımıındaki kütlelerinin aynı olduğu ancak avlu cephesini kuşatan bir revak düzenlemesinin varlığına rastlanmaktadır (Görsel 7). Bu revaklar ise kuzey, doğu ve batı kütleleri üç yönden boydan boya çevrelemiştir. Revakların manda yönetimi sırasında eklendiği düşünülmektedir. Bu tarihten günümüze kadar gelen süreç içinde konağın mimarisinde oluşan değişikliklere ilişkin başka bir veriye rastlanılmamıştır.

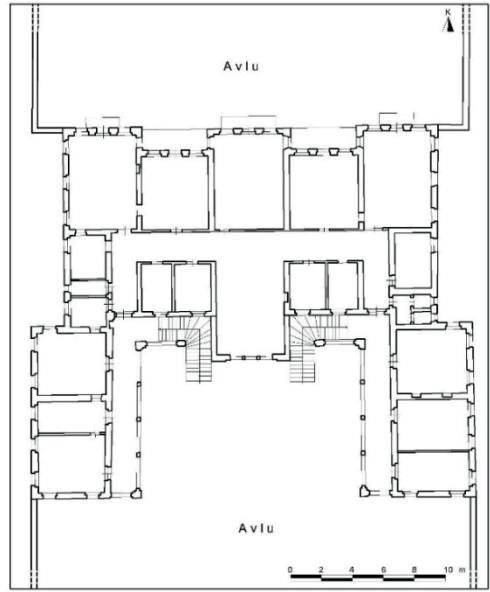
Görsel 7: İskenderun Hükümet Konağı, 1928 Fransız Kadastro Haritası
(C. Nalça 2018: 111)

Günümüze ulaşan İskenderun Hükümet Konağı, 1. Mıntıka, 1623 parselde yer almaktadır. Yukarıda da sözü edildiği üzere kuzey, doğu ve batı kütlelerin ortaya çıkardığı “U” plan şeması genel hatlarıyla özgünlüğü korunmuştur (Çizim 1-2). Yapı güney ve kuzeyden iki avlu ile çevrelenmiştir. Hem zemin kat hem de birinci kattaki mekânlar simetrik kurgulanmıştır. Yatayda gelişen kuzey, ana, kütlelerin orta bölümünde bir geçit yer almaktadır (Görsel 8). Kuzeydeki avluyla irtibatlandırılan bu geçitin varlığı, Yıldız Albümlerindeki fotoğraflarda da görülmektedir (Görsel 2-3). Fakat söz konusu fotoğraflarda göze çarpan geçidin üç gözlü yuvarlak kemerleri ve birinci katta, orta sahanda birleşen iki kollu merdivenler günümüze ulaşamamıştır. Bunun yerine orta bölüme, avluya doğru taşıyan bir kütle eklenmiş vaziyettedir. Geçitin iki yanında yer alan farklı ebatlardaki mekânlar, “L” biçimindeki bir koridorun etrafında konumlandırılmıştır. Kuzey

kütlenin birinci katı ise orta koridor düzenine göre karşılıklı yerleştirilmiş farklı boyutlardaki mekânlardan oluşmaktadır. Bu kütlenin güney uçlarına bitleştirilen doğu ve batı kütleler ise zemin ve birinci katta da yan yana sıralanmış mekânlardan ibarettir. Avlu cepheleri, yuvarlak kemerli revaklarla kuşatılmıştır (Görsel 9). Kuzey cephedeki beden duvarları, orta ve kenar akslarda dışarıya doğru taşınarak bu cephede ritmik bir hareketlilik sağlanmıştır. İçteki girintilerde ve dıştaki taşıntılarda da simetrik dizilmiş pencere ve kapı açıklıkları ve balkonlar mevcuttur (Görsel 10). Aynı düzenlemeye sahip olan doğu ve batı cephelerde ise kütlelerin birleştiği kısımlar dışarıya taşıntı yapmıştır (Görsel 11). Bu cepheler, simetrik sıralanan pencere açıklıklarından ibarettir. Bütün cephelerde yalın bir düzenleme hâkimdir. Özgün durumunda, kırma çatı profilili parapet duvarı arkasına gizlenmişken günümüzde bu duvar betonarmedir.

Çizim 1: Zemin Kat Planı

Çizim 2: Birinci Kat Planı

(Ö. Garbioğlu YTL'den düzenlenerek)

Görsel 8: İskenderun Hükümet Konağı Avlu Cephesi (M. Çiftiyürek, 2023)

Görsel 9: İskenderun Hükümet Konağı Avlu Cephesi (M. Çiftiyürek, 2023)

Görsel 10: İskenderun Hükümet Konağı Kuzey Cephe (M. Çiftiyürek, 2023)

Görsel 11: İskenderun Hükümet Konağı Kuzey ve Doğu Cephe (M. Çiftiyürek, 2023)

Değerlendirme ve Sonuç

Arşiv vesikalarından takip edilebildiği üzere, İskenderun Hükümet Konağı'nın 1866'da başlayan ve 1885'te son bulan uzun bir inşa süreci olmuştur. Kentte, resmi işlemlerin yürütülmesi için kiralanmış bazı hanelerin yetersiz gelmesi, harap vaziyette olması ve bu durumun devletin itibarına yakışıksız kalacağı gerekçeleriyle hükümet konağının inşası istenmiştir. Fakat hazinenin masrafları karşılayacak maddi gücünün olmaması inşa faaliyetlerinin sürekli ertelenmesine sebep olmuştur. 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Osmanlı yerleşimlerindeki birçok kamu yapısının inşasındaki en mühim sorun, ekonomik sıkıntılar olmuştur. Bu bağlamda, hazineye yük olmamak adına devlete ait arsaların satışından elde edilecek gelirler ve halktan toplanan yardımlar yoluyla çözüm bulunmaya çalışılmıştır (N. Yazıcı Metin 2019: 206-209). Aynı çözümün, İskenderun Hükümet Konağı inşa masraflarının karşılanmasında önerildiği görülmektedir. Bununla birlikte, İskenderun'un Akdeniz'in en meşhur iskelesinden ve ticaret kapılarından biri olduğu ve yerli ile yabancı tüccarların, seyyahların uğrak noktasında bulunduğu sıkça dile getirilmiştir. Nitekim konumu, limanı ve ticaretiyle böylesine mühim bir kentte, devletin şanını temsil eden bir hükümet konağının inşası kaçınılmaz olmuştur. Yapı, daha çok ticari ve idari faaliyetlerinin yoğun olduğu kıyı şeridinde inşa edilerek kentin fiziki dokusunda yeni bir simge ve çekim noktası meydana getirmiştir. Bu olgusunu manda yönetimi süresince sürdürmüştür.

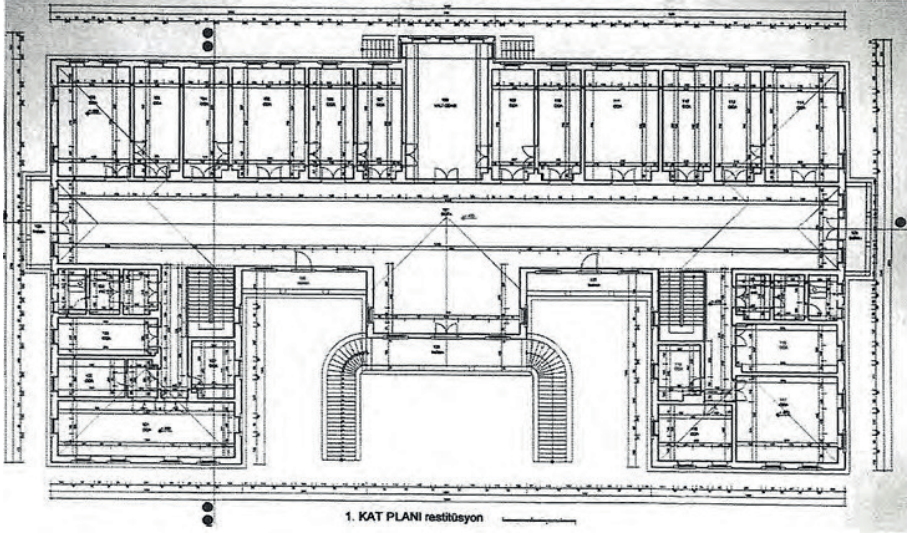
Keşif defterleri, bir binanın inşası için gerekli olan malzemeler ile bunların miktarları, fiyatları, masrafları ve işçi ücretleri gibi hesaplamaların tutulduğu bir cetvel olmakla birlikte o bölgeye has yapı malzemeleri ve teknikleri konusunda da veriler sağlamaktadır. Bunun güzel bir örneğine, İskenderun Hükümet Konağı'na ait keşif defterinde rastlanılmaktadır. Binanın tavanında kullanılmak üzere "hezen" diye tabir edilen sütundan ve bağdadi duvar yapım tekniğinde kullanılmak için "kıtık" malzemesinden bahsedilmektedir. Hezen, çatı sisteminin oluşturulmasında kullanılan dairesel kesitli bir ahşap kiriştir. Kıtık ise siyah veya beyaz çamurun içine saman karıştırılarak yapılan bir sıvadır. Her iki malzeme, yörede, özellikle sivil mimarlık örneklerinde sıkça kullanılmıştır. Günümüzde de bölgede yerel halk tarafından aynı ifadelerle tabir edilmeye devam edilmektedir.

Osmanlı coğrafyasında inşa edilmesi planlanan hükümet konaklarının projeleri, merkez veya vilayet dâhilinde hazırlanarak bu projeler, *fenn-i mimariye ve tasarruf kaidelerine uygunluğu* doğrultusunda merkez komisyon tarafından kontrole tabi tutulmuştur. Uygun bulunmayan projelerin ise inşaatına izin verilmemiş, tekrar hazırlanmıştır. Fenn-i mimariye uygunluktan kasıt ise dönemin arşiv vesikalarından hareketle, yapı malzemesi, plan şeması, işlevsellik gibi kriterlerin olduğu belirtilmiştir. Projelendirilen hükümet konakların ise çoğunlukla, kat ve cephe çizimlerinin ayrı ayrı yapıldığı ve ölçeklendirildiği görülmektedir (N. Yazıcı Metin 2019: 48-49). Bu durumda, arşiv vesikasında tespit edilen İskenderun Hükümet Konağı'na ait minyatür mantığından öte gidemeyen çizimin tamamen fenn-i mimari kriterlerine uygun olmadığı söylenebilir (Görsel 1). Yazışmalarda

zaman zaman konağın keşif defteri ve resminin merkeze ulaşmadığı ifade edilse de uygunluk hususu inşa sürecinin uzamasında büyük bir etken olmuş olmalıdır.

Yapının mimarisine ilişkin değişiklikler fotoğraflar, kartpostallar ve Fransız kadastro haritası yoluyla takip edilebilmektedir. 1866 tarihli çiziminde, konak, kütlelerin oluşturduğu “U” şemasında tasarlanmıştır (Görsel 1). Yıldız albümlerinde yer alan fotoğraflarından söz konusu plan şemasının uygulandığı görülmektedir (Görsel 2-4). Buna göre yapıyı genel hatlarıyla tanımlayacak olursak, avlu kuzey, doğu ve batıdan iki ve tek katlı kütlelerle sınırlandırılmıştır. Kuzey kütlenin kuzey cephesi, orta ve kenar akslarda, doğu ve batı kütleleri ise kuzey kütleyle birleştiği kısımlarda dışarıya taşırılmıştır. 1913 ve 1920’li yıllara ait kartpostallardan da, doğu ve batı kütlelerdeki tek katlı birimlerin iki katlı duruma getirildiği anlaşılmaktadır (Görsel 5-6). Daha sonra Fransız kadastro haritasından görüldüğü üzere yapının avlu cephesini revaklar kuşatmıştır. Bu revakların Fransız manda yönetimi sırasında eklendiği tahmin edilmektedir (Görsel 7). Günümüzde ise hükümet konağının genel hatlarıyla anlatılan “U” plan şeması korunmuş vaziyettir (Çizim 1-2).

Yazıcı Metin (2019: 124-131) tarafından hükümet konaklarında uygulanan planlarla ilgili bir tipoloji oluşturulmuştur. Bunlar; koridor ve orta sofa/hol düzenine göre olanlar, avlulu ve farklı uygulamalar olmak üzere dört grupta ortaya koyulmuştur. İskenderun Hükümet Konağı, koridor düzenine göre ele alınan şemanın çeşitlemesi olarak değerlendirilen “U” planı uygulamasıdır. Kuzeydeki ana kütlenin ortasındaki koridora karşılıklı yerleştirilen mekânlar ve bu kütlenin iki ucuna eklenen birimlerle “U” planı tamamlanmıştır. Benzer bir uygulama, Samsun Hükümet Konağı ve Tekirdağ Hükümet Konağı’nda karşımıza çıkmaktadır (N. Yazıcı 2014: 301; N. Yazıcı Metin 2019: 126-127) (Çizim 3). Bununla birlikte, hapishane, hastane ve okul gibi dönemin diğer kamu yapılarında da söz konusu plan tiplmesiyle karşılaşılmalıdır (R. Toptaş 2020: 341; E. Kolay 2021a: 79-91; S. Atasoy 2022: 414-415; K. İnce ve S. Atasoy 2023: 844-846). Yine bu planın geleneksel konut mimarisindeki iç sofalı plan şemasının da bir çeşitlemesi olduğu vurgulanmıştır (N. Yazıcı Metin 2019: 127).

Çizim 3: Samsun Hükümet Konağı (N. Yazıcı: 2014: 326)

Tanzimat'ın ilanından sonra vilayet merkezlerinden en ücra yerleşimlere kadar inşa edilen hükümet konaklarında çoğunlukla Neo-klasik üslup hâkim olmuştur. Dönemin diğer kamu yapılarında da sıklıkla tercih edilen bu üslupta yalın, simetrik ve orantılı cephe kurgusu ön plandadır (N. Yazıcı Metin 2019: 142). İskenderun Hükümet Konağı da hem kütle hem de cephe biçimlenişindeki simetrik kurgusuyla Neo-klasik üsluba işaret etmektedir. Yalın bir düzenlemenin olduğu bütün cephelerde, pencere ve kapı açıklıkları eşit aralıklarla dengeli şekilde sıralanmıştır. Yapı avlu cephesinde, orta aksta, üç gözlü yuvarlak kemer açıklıkları ve simetrik yerleştirilen merdivenlerle vurgulanmıştır. Günümüzde ise bu yapı elemanlarının yerinde, avluya doğru taşıntı yapan bir kütle yer almakla birlikte avlu cephesini yuvarlak kemerli revaklar çevrelemektedir. Yapının deniz bakan kuzey cephesinin orta ve kenar aksları dışarıya doğru taşırılarak dışta ve içte olmak üzere ritmik bir kütle hareketliliği sağlanmıştır. Konağın cephelerindeki balkonlar dikkati çekmektedir. 19. yüzyılda, hükümet konakları, belediye, okul, askeri binalar gibi çeşitli kamu yapılarında görülen balkon, Osmanlı mimarisinde iktidar temsili anlamı taşıdığı belirtilmektedir (E. Kolay 2021b: 1077-1078). Bundan başka, yapının bütün cepheleri profilli parapet duvarlarıyla bitirilmiştir. Ancak günümüzde bu duvar betonarme olarak yenilenmiştir. Parapet uygulaması da Osmanlı hükümet konaklarında yaygın olarak kullanılmıştır (N. Yazıcı Metin 2019: 136).

Dönemin kamu yapıları inşasında görev alan mimar veya mühendislere ait isim bilgilerinin sınırlı olduğu ifade edilmiştir (N. Yazıcı Metin 2019: 211; E. Kolay 2021a: 354-355). Nitekim İskenderun Hükümet Konağı'na ait arşiv vesikalarında da bir mimar veya mühendis ismine rastlanılmamıştır. Bina, 1926'da, Fransız mandası döneminde, onarım geçirmiştir (Ü. F. Açıkgöz 2008: 135). Bu dönemde gerçekleştirilen onarım ve imar faaliyetleri, kendi mimarları ve mühendisleri olan

özel işletmeler tarafından yürütülmüştür. Mimarların da Fransız veya Fransa'da eğitim almış Lübnan asıllı Hristiyanlar ve Ermeni olduğu zikredilmiştir. Bunun yanında projelerde, mimar veya mühendis yerine yalnızca işletme isimlerinin geçtiği de belirtilmiştir (Ü. F. Açıkgöz 2008: 127). Bu durumda, manda yönetimi sırasında, konağın tadilat işleri yabancı asıllı kişilerce yapıldığı söylenebilir.

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli 7,7 ile 7,6 şiddetindeki depremler, Hatay ve çevre illerde can ve mal kaybına yol açtığı gibi çok sayıda kültürel mirasımızın tahrip olmasına veya yıkılmasına da neden olmuştur. Bu bağlamda, olası bir afet riskine karşı alınacak her türlü tedbir, maddi ve manevi kayıpların önlenmesine katkı sağlayacağı açıktır. Kültürel varlıklarımızın da korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için bilhassa afet öncesi önlemlere dikkat çekilmektedir. Söz konusu önlemlerden biri kültürel varlıklarını belgeleme çalışmalarıdır. Bu belgeleme, geçmişin izlerinin korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir araçtır. Aynı zamanda afet sonrası oluşan herhangi bir tahribatta onarım çalışmalarının daha etkili ve verimli bir şekilde yürütülmesine rehberlik etmektedir. Nitekim bu çalışma ile 6 Şubat tarihinde yaşanan şiddetli depremler sonrası ayakta kalan kültürel mirasımızdan İskenderun Hükümet Konağı'nın hem belgelenmesine hem de Osmanlı kamu yapıları çalışmalarına katkı sunulması amaçlanmıştır.

Kaynakça

Açıkgöz, Ümit Fırat (2008). A Case in French Colonial Politics of Architecture and Urbanism: Antioch and Alexandretta During The Mandate (Unpublished Master Thesis), Middle East Technical University, Ankara.

Aktüre, Sevgi (1985). "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (C. 4, s. 891-904), İstanbul: İletişim Yay.

Aktüre, Sevgi (1987). 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basımevi.

Aslanoğlu, İnci (2001). "Fransız İşgal ve Manda Dönemi'nde İskenderun Sancağı: Kentsel ve Mimari Değişimleriyle İskenderun, Antakya ve Kırıkhan Kazaları". Ed. İmran Baba, Ortdadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (C. I, s. 89-96), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.

Atasoy, Sertan (2022). Türkiye'deki Geç Dönem Osmanlı Hastane Binaları (1827-1923), (Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Avcı, Yasemin (2017). Osmanlı Hükümet Konakları: Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Batur, Afife (1985). "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı". Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (C. 4, s. 1038-1067), İstanbul: İletişim Yay.

Beşirli, Mehmet (2004). "Bağdat Demiryolu'nun Akdeniz Uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demiryolu", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 11(23), s. 215-236.

- Birkan, Güven ve vd. (1984). “Söyleşi: Osmanlı’dan Bugüne Hükümet Konakları”, Mimarlık 203, s. 3-15.
- Çabuk, Vahid (2022). İskenderun Tarihi, İstanbul: Usûl Yay.
- Duran, Yusuf (2007). İskenderun Sancağı’nda Fransız Mandası (1920- 1936) (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ertuğrul, Alidost (2009). “XIX. Yüzyılda Osmanlı’da Ortaya Çıkan Farklı Yapı Tipleri”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (7)13, s. 293-312.
- Garbioğlu, Övgü (2017). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Hatay’daki Kamu Yapıları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- İnce, Kasım ve Sertan Atasoy (2023). “Şanlıurfa Hamidiye Hastanesi ve Türkiye Örnekleri Üzerinden Geç Dönem Osmanlı Hastaneleri Plan Tipolojisi Denemesi”, Sanat Tarihi Dergisi 32(2), 825-863.
- Kalaycı, İsa (2020). İskenderun ve Limanı (1832-1914) Halep İngiliz Konsolosluk Raporları Işığında, İstanbul: Kriter Yay.
- Kolay, Emre (2021a). Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapishane Mimarisi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Kolay, Emre (2021b). “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarlığında Bir İktidar İmgesi: Balkon”, Mimarlık ve Yaşam Dergisi 6(3), s. 1063-1080.
- Köker, Osman (2019). Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu’ndan Kartpostallarla Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri, İstanbul: Bir Zamanlar Yay.
- Nalça, Canan (2018). Transformation of İskenderun Historic Urban Fabric from Mid 19th Century to The End of The French Mandate Period (Master Thesis), İzmir Institute of Technology, İzmir.
- Tekeli, İlhan (1985). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kentsel Dönüşüm”. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi (C. 4, s. 878-890), İstanbul: İletişim Yay.
- Toptaş, Rahşan (2020). II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) İdâdi Mektepleri (Türkiye Örnekleriyle) (Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Tozlu, Selahattin (2004). “Bağdat-Halep-İskenderun Yoluyla İstanbul’a Bir Seyahat (1889)”, Ed. Mustafa Öztürk-Orhan Kılıç-Enver Çakar, Birinci Orta Doğu Semineri (Kavramlar, Kaynaklar ve Metodoloji) Bildiriler (s. 365-377), Elâzığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Tuncel, Metin (2000). “İskenderun”. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C. 22, s. 580-582), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yay.
- Tülün, Ceylan Hülya (2021). Cultural Encounters in İskenderun (Alexandretta): The Coastline from 1920s to 1950s (Unpublished Master Thesis), Tobb University of Economics and Technology, Ankara.
- Ürkmez, Naim (2012). Tanzimat’tan I. Dünya Savaşı’na İskenderun (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Yazıcı, Nurcan (2014). “Osmanlı Mimarlığında Bir Yönetim Binası Örneği: Canik/Samsun Hükümet Konağı”. Ed. İlhan Şahin-Hikari Egawa-Emine Erdoğan Özünlü-Tuncay Ögün, CIEPO 19 Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları I (s. 313-328), İstanbul: İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Yay.

Yazıcı Metin, Nurcan (2019). Devlet Kapısı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hükümet Konaklarının İnşa Süreci ve Mimarisi, İstanbul: Kitabevi Yay.

Yılmaz, Gökhun (2019). Osmanlı Dönemi Kartpostal Editörleri 1895-1923 Anadolu, Trakya, İstanbul, İstanbul.

Arşiv Kaynakları

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Meclis-i Vala (MVL.). 1059/95.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Şura-yı Devlet (ŞD.). 2216/7.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Şura-yı Devlet (ŞD.). 2216/37.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Şura-yı Devlet (ŞD.). 2218/28.

Halep Vilayeti Salnamesi, H. 1302/M. 1884-1885.

